

Researcher: Social Science Studies

(2018) Cilt 6, Sayı 1, s. 336-357

RSSS
ISSN:2148-2691

Kıbrıs'ta Niyazi Berkes, II. Meşrutiyet ve Demokrasi

Mete Kaan KAYNAR ¹, Gökhan AK ²

Özet

Osmanlı coğrafyalarında esas anlamda 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Tanzimat'la yoğunlaşan modernleşme çabaları, Kıbrıs Osmanlı-Türk toplumu üzerinde Anadolu'ya nazaran daha kuvvetli ve hızlı çağdaşlaşma etkilerinde bulunmuştur. Bunda, adanın İngiltere hâkimiyetine geçmesinin de etkisi yadsınamaz. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Rusya ile giriştiği savaştan yararlanan İngiltere, Kıbrıs'ı elde etmek amacıyla Rusya'ya karşı Osmanlı'ya ittifak teklif etmiş ve bu teklifi kabul eden Osmanlı Devleti, 1878 tarihli Kıbrıs Antlaşması ile adanın yönetimini İngiltere'ye devretmiştir. Adanın Anadolu anakarasına bağlı olmaması ve 1878 sonrasında ise İngiliz idaresi altında olması, adadaki mahalli idarenin Osmanlı merkez idaresinden daha bağımsızlaşmasına yol açmış; Kıbrıs Türk toplumunun Anadolu halkına nazaran daha laik-modernist bir karaktere sahip olmasını sağlamıştır. Nihayetinde de Osmanlı'da yaşanan 1908 Hürriyet Devrimi gibi siyasal, sosyal ve kültürel nedenlerle, 20. yüzyılın başlarında Kıbrıs'ta Anadolu'ya nazaran daha liberal-demokratik bir toplumsal yapının varlığından söz etmek mümkündür. Bu çalışmanın ana amacı, 20. yüzyıl başlarında Kıbrıs Osmanlı-Türk toplumunda gözlemlenen demokratik yapılanma ve bunun, Kıbrıs Türklerinin toplumsal yaşamına ve dolayısıyla kitle psikolojisine olan etkilerini, 1908 Lefkoşe doğumlu Türk toplumbilimci Niyazi Berkes'in anıları üzerinden irdelemektir.

Anahtar Kelimeler

Niyazi Berkes
Kıbrıs
Kıbrıs Türkleri
II. Meşrutiyet
Demokrasi

Niyazi Berkes, II. Constitutionalism and Democracy in Cyprus

Abstract

Modernization efforts on the Ottoman lands which concentrated following mainly 1839 Tanzimat event, brought up more robust and fast modernization effects on the Cyprus Turkish community than those living on Anatolia. It should not be underestimated that British administrative rule on the island following the political and military developments in 1878 is another key role for that. Thus Britain, which benefited from the Ottoman defeats against Russia planned to have the island and brought bids to Ottoman Sultan that both states could go into an alliance against Russia. Ottoman State accepted this bid and ceded the sovereignty of the island to Britain with an agreement signed on 4

Keywords

Niyazi Berkes
Cyprus
Turkish Cypriots
II. Constitutionalism
Democracy

¹ Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, metekaankaynar@gmail.com

² Dr.Öğr.Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, gokhan.ak@nisantasi.edu.tr

June 1878. Therefore it is possible to mention that there was a more liberal-democratic social structure on Cyprus than the one on Anatolia at the beginning of 20th century related to the political, social and cultural reasons such as Cyprus is an island and away from Anatolian peninsula, the island ruled under British sovereignty after 1878, this affected the local island administration to become more independent than Ottoman central administration, Turkish Cypriot society has a more secular-modernist character than the folks of Anatolia and finally 1908 Revolution of Liberty. The main aim of this study is to examine the democratic social structure observed among the Turkish Cypriots at the beginning of the 20th century and how it affected the social life and thus mass psychology of the Turkish society on the island by surfing through Niyazi Berkes' memoirs, a famous Turkish intellectual and sociologist born in Nicosia, Cyprus in 1908.

GİRİŞ

Kıbrıs Adası, Türkiye'ye yaklaşık 70 km. uzaklıktadır. Jeolojik olarak Anadolu'nun doğal bir uzantısıdır. 1570 yılında Osmanlı-Türk hâkimiyetine giren adada iki ana ulusal topluluk olarak Müslüman Türkler ile Ortodoks Rumlar, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin "Millet Sistemi" uygulaması çerçevesinde yerleşik olarak bir arada yaşamışlardır. Osmanlı coğrafyalarında esas anlamda 1839 Tanzimat'la yoğunlaşan modernleşme çabaları, Kıbrıs Osmanlı-Türk toplumu üzerinde Anadolu'ya nazaran daha kuvvetli ve hızlı çağdaşlaşma etkilerinde bulunmuştur. Bunda, adanın İngiltere hâkimiyetine geçmesinin de etkisi yadsınamaz. Nitekim 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan istifade eden İngiltere, Kıbrıs'ı elde etmek amacıyla Rusya'ya karşı Osmanlı'ya ittifak teklif etmiştir. Bu teklifi kabul eden Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1878 tarihinde imzaladığı Kıbrıs Antlaşması ile adanın yönetimini İngiltere'ye devretmiştir. Dolayısıyla, adanın Anadolu anakarasına bağlı olmaması ve bir de üstüne 1878 sonrasında İngiliz idaresi altında olması, bu durumun adadaki mahalli idarenin Osmanlı merkez idaresinden daha bağımsızlaşmasına yol açmıştır. Bu durum, Kıbrıs Türklerinin Anadolu halkına nazaran daha laik-modernist bir karaktere sahip olmasına yol açmıştır. Bu çerçevede, Osmanlı'da yaşanan II. Meşrutiyet gibi siyasal, sosyal ve kültürel nedenlerle, 20. yüzyılın başlarında Kıbrıs'ta Anadolu'ya nazaran daha liberal-demokratik bir toplumsal yapının varlığından söz etmek mümkündür.

Aynı zamanda Kıbrıs Adası, doğduğu ve yaşamının çocukluk ve ergenlik yıllarını geçirdiği bir ada olarak, Niyazi Berkes'in (1997a:22) yaşamında tuhaf bir gizeme sahip ve bu yaşama, bir o kadar da uzak kalmış bir "baba toprağı" coğrafyadır. Berkes, kendi çocukluk yıllarını şu şekilde ifade etmiştir: "...Ayrıldıktan sonra yarım yüzyıla yakın bir süre görmediğim bir ülkede doğmuş, çocukluğumu geçirmiş olmam bana zaman zaman yaşamımın aldığı biçim bakımından önemli görünür. Bunun benim yaşamım ve düşünüm üzerinde gerçekten önemli bir payı olmuş mudur, bilmiyorum. Benim gibi olan daha nice kişi vardır. Osmanlı ülkelerinin dağılıp daralması yüzünden. Doğduğum yer olan Kıbrıs Adası, içimde iki çeşit duygu yaratır: Biri tüm ilgisizlik. Diğeri, çocukluğumdan anımsayabildiklerimin bugün bile içimde oluşu. Oraya bir kez daha gitmek isteğini içimde hiç duymadım. Ancak bir kez, İkinci Dünya Savaşı sonu yıllarının birinde gitmeye kalkıştım. Olmadı. Elimde olmayan, tahminlerim dışında bugün bile bilmediğim gizli bir güç ya da güçler tarafından önlendim..."

Türkiye'nin yetiştirdiği önemli düşün insanlarından biri olarak, 1908 gibi Osmanlı-Türk siyasi tarihinde çok önemli yıllardan birinde doğan Niyazi Berkes,³ yaşamının büyük kısmını Türk toplumunun kendine özgü yapısını analiz ederek geçirmiş;⁴ Türkiye'nin toplumsal yapısıyla ilgili yaptığı çalışmalarla Türk düşün hayatına büyük katkılarda bulunmuştur. Ancak yaptığı akademik çalışmalar ve düşünceleri, dönemin siyasal iktidarı ve devlet ideolojisiyle çatışmıştır. Bu bağlamda Niyazi Berkes, ruhunda taşıdığı böylesi karmaşık his ve duygularla bağlı olduğu Kıbrıs Adası'nın Lefkoşe kentinde, ikiz kardeşi Enver Berkes'le birlikte, Osmanlı-Türk siyasi tarihi bakımından hayli önemli bir sene olan 1908 yılının 21 Eylül günü doğmuştur. Niyazi Berkes'in babasının ismi Hüseyin Hüsnü, annesinin ismi Dervişe'dir (Dinçşahin, 2010:247).

Hatırlanacağı üzere, II. Abdülhamit'in çıkarmak zorunda kaldığı ve 1908'in 24 Temmuz'unda kabul edilen bir *irade*, askıya alınmış olan 1876 Anayasası'nın derhal yürürlüğe gireceğini duyurmuştur. Kanun-i Esâsi'nin kurduğu, içinde on milletten gelen mebus bulunan (bunların 69'u Müslüman, 46'sı Hıristiyan ve Yahudi idi) ve nihayet 19 Mart 1877'de açılan Meclis'in ömrü uzun olmamıştır. 24 Nisan 1877'de Rusya'nın savaş ilanıya başlayan Osmanlı-Rus savaşı ve Meclis'in çalışmalarının savaşın gölgesinde kalması, zaten bu Meclis'i ve çalışmalarını hiç benimsemeyen ve son zamanlarda da Meclis'in geçirdiği tasarıları kanunlaştırmamaya başlayan II. Abdülhamit'e beklediği fırsatı vermiştir. Ruslar ile 13 Ocak'ta mütareke yapılmasından az sonra, Abdülhamit 13 Şubat 1878'de Meclis'i dağıtmış, Anayasa'daki deyimine göre "ertelemiştir" (Berkes, 2013:336).

Böylece 1908'in önemi, bu tarihin öncesindeki 33 yıllık istibdat döneminin sona erdiğini simgeleyen Hürriyet'in İlanı'nın yarattığı coşkudur. Başlangıcı III. Selim'in tahta çıkış tarihi olan 1789'a kadar götürülebilecek Osmanlı-Türk toplumsal dönüşümü, bünyesinde çok önemli siyasal gelişmeleri barındırmaktadır (Akşin, 2007). Bunların içinde ise, hürriyet ile içselleşmiş görece özgürlük ortamı sağlayarak siyasal partileşmeye, bu bağlamda kurulan çok sayıda siyasal partinin temel siyasal özneler haline gelmesine ve siyasetin temel aktörlerinin partiler üzerinden okunmasına vesile olan 1908 Devrimi'nin hayli dikkate değer olduğu düşünülmektedir (Tunaya, 2009). Nitekim İmparatorluğun çeşitli milletlerini çepeçevre saran bu coşku, hızla Avrupa ve Asya'nın kent ve köylerine yayılmıştır (Palmer, 1995:320).

TÜRK DÜŞÜNÜNDE ZORLU BİR ENTELEKTÜEL YAŞAM

'Yersiz Yurtsuz' Bir Düşünce Mahkûmu Olarak Niyazi Berkes

Tüm çalışmalarını "Cumhuriyet devrimlerini koruma davası" uğruna verilen bir savaşım olarak gören Prof. Dr. Niyazi Berkes, çeşitli engellemelerle karşılaşınca uzun yıllar yurdundan uzak yaşamayı göze almış bilim adamlarımızdan biridir. Bununla birlikte yurt

³ İkiz kardeşi Enver Berkes'le birlikte isimlerini doğdukları yıl olan 1908'in büyük hürriyet kahramanları olarak görülen Enver Paşa ile Resneli Niyazi'den almışlardır.

⁴ Bundan kasıt, miladi 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet ve 1935 yılına değin de her 23 Temmuz'da kanunla "Hürriyet Bayramı" olarak kutlanan devrimsel nitelikte bir siyasi olaydır. Mehmed Cavid Bey'in 23 Temmuz 1925 günü yazdığı satırlarla; "Bugün 23 Temmuz – eski 10 Temmuz. Meşrutiyet bayramı yaorum. Onyedinci sene evvelki bugün Basra körfezinden Adriyatik denizine kadar bütün bir büyük vatan bu sihir-kâr kelimenin tesir-i füsunu ile titremişti. Meşrutiyet, Sultan Hamid'in korku bilmeyen istibdatını yıkabilen İttihat ve Terakki'nin memlekete bahş ve ihda ettiği bu yeni idare ne emellerle, ne ümitlerle tev'em olarak doğmuştu!..." (Akt. Yalçın, 1995:126). Yine Cumhuriyet (1935:1) gazetesinin satırlarıyla; "...23 Temmuz ulusun saltanata karşı ayaklandığı, kuvvetini gösterdiği ve hakkını kurtardığı bir gün olduğu için, Türkün hatırlanmaya değer tarihi günlerinden biridir." 1908 Devrimi ve bu Devrim'e giden yolun yetkin bir hikâyesi için bkz. (Kansu, 1995)

sorunlarından uzak kalmamış, bir sürgün yaşamını benimsememiş, Türkiye'nin geçirdiği değişme ve çağdaşlaşma çabalarını her aşamada duyarlılıkla izlemiştir. Bir toplumbilimci olarak Cumhuriyet Türkiye'nin İslam-Osmanlı gelenekleri ışığında incelenmesinde büyük katkıları olmuş, Atatürk devrimlerini kavramada tarihle bilinçli ve tarafsız bir bağ kurulması gerektiğini savunmuştur (Özer, 1993:239).

21 Ekim 1908'de Kıbrıs'ın Lefkoşe şehrinde doğan Niyazi Berkes, ilk ve orta öğrenimini bu kentte tamamladıktan sonra, Türkiye'de 1928 yılında İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirmiştir. 1928-1931 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde sosyoloji ve felsefe eğitimini tamamlamıştır. Bir süre Ankara Maarif Cemiyeti Ortaokulu ve Halkevi Kütüphane Müdürlüğü yaptı. Akademik çalışmalarına 1935 yılında İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji asistanı olarak başlayan Niyazi Berkes, aynı yıl burslu olarak Amerika'ya gitmiş ve 1939 yılına dek Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji eğitimini sürdürmüştür. 1939 yılında Türkiye'ye dönüşünden bir süre sonra, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF)'nde sosyoloji doçenti olarak çalışmaya başlamıştır. 1950'ye kadar da çalışmalarını bu bölümde sürdürmüştür.

1940'lı yılların birçok sosyo-politik ve ekonomik huzursuzluklarla dolu Türkiye'sinde Niyazi Berkes, dürüst ve duyarlı genç bir bilim insanı sorumluluğu ve şevkiyle, Türk toplumunun yapısına yönelik araştırmalar yapmış, çeşitli dergi ve gazetelerde toplumsal ve güncel sorunlarla ilgili yazılar kaleme almış, halka dönük, aydınlatıcı ve düşündürücü yazılarıyla dikkati çekmiştir. Ancak, dönemin entelektüeller ve aydınlar üzerindeki siyasal baskısı nedeniyle, birçok aydının olduğu gibi, Berkes'in de düşünce ve ifade özgürlüğü kısıtlanmaya, fikirleri ve yazdıklarından dolayı baskı altına alınmaya, hatta iftiralara maruz kalmaya başlamıştır. Sonuçta onun bu bilimsel nitelikteki çalışmaları engellenmiş, sonunda çeşitli entrikalarla kürsüsü kapatılarak, üniversitesinden uzaklaştırılmış, Maarif Vekilliği emrine alınmıştır.

Türk siyasi tarihinde "1948 DTCF Tasfiyeleri" olarak bilinen bir takım vahim olaylar zincirinden sonra, üniversiteden uzaklaştırılması sonucunda, 1952 yılında Türkiye'yi terk ederek, Kanada'ya yerleşmiş ve McGill Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır. 1975 yılında uluslararası Emeritus Profesör unvanını almış ve aynı yıl da emekli olmuştur. Emekliliğini müteakip İngiltere'de Hythe şehrine yerleşmiş; 1988 yılında burada hayatını kaybetmiştir (Ak, 2013:197-198).

Tanyol'un (1993:38) da açıkça vurguladığı gibi, Berkes'in "ölümü Türk düşüncesi için, her ölenin ardından söylendiği gibi, büyük bir yitik olmuştur... Çünkü artık Türkiye'nin, Türkiye'yi düşünenlerle uzak yakın bir bağlantısı kalmamış. Zaten Niyazi Berkes gibilerine gerek de duyulmuyor. Sinema artisti bir gazino şarkıcısının bir üniversite öğretim üyesinin almış olduğu aylığın iki misli ücretle Kültür Müşavirliği'ne atandığı bir ülkede, ömrünü kültür ve uygarlık sorunlarını çözümlenmeye, çağdaş uygarlığa ulaşmanın yollarını araştırmaya adanmış bir bilim adamının esamesi mi okunur? Kimmiş bu Niyazi Berkes? O mu? Hak etmediği halde her türlü sürgün, kahır, kovulma ve fakirliği isteyen bir sıla aptalı... İki yüz yıldan beri Doğu-Batı çalkantısı içinde bir türlü çıkış yolu bulamayan Türk toplumuna ışık tutanlardan biri."

1908 Devrimi'nin Kıbrıslı Çocuğu Olarak 'Ahmet Niyazi'⁵

20. yüzyılın başlarıdır ve Osmanlı İmparatorluğu artık sona yaklaşmaktadır; zira adeta İbn-i Haldun'un *fatalist* temelli tarih felsefesi gerçekleşmektedir (Ak, 2017). Devletlerin tarihsel evreler içinde doğup, yaşayıp, sonunda öldüklerini savlayan bu felsefe, birçok ekonomik, sosyal ve politik sebeplerin bir araya gelerek dialektik bir şekilde bir devletin sonunun geldiğini izah eder. İbn-i Haldun'a göre devletler beş aşamadan geçerler. Beşinci aşamada israf son haddini bulur; devlet idaresini yeteneksiz şahıslar ellerine geçirip hakikaten faydalı olabilecek devlet adamlarına idareden el çektirir ve idareyi destek ve yardımlarından mahrum ederler; rüşvet ve iltimas son haddine ulaşır. Ve sonuçta devleti sağ tutan asabiyyet, kuvvetli bir devlet veya devletler tarafından kolayca ortadan kaldırılabilir (Andıç vd, 2010:46). Nitekim 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin seyrinde bütün bunları görmek ve izlemek mümkündür (Andıç ve Andıç, 2013:181).

Bu gelişmeler, doğal olarak Berkes'in, Ada'nın 1878'de Berlin Konferansı sürerken yapılan gizli bir anlaşmayla başlayan yabancı bir devlet yönetimi altına girmesinden dolayı gördüğü tek yararın "daha fazla liberalleşme" olduğunu düşündüğü Kıbrıs'a da ulaşmıştır. 1908 Hürriyet Devrimi, diğer tanımlamasıyla II. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı-Türk modernleşme tarihinde toplumsal bilincin adeta zirveye ulaştığı bir coşku selidir. Bu coşku seli, bir yerde 1700'lerden beri bir Batılılaşma ve çağdaşlaşma süreci içine girmiş olan Osmanlı toplumunun meşruti bir özgürlüğün geldiğini düşündükleri uzunca bir dönemin sonucudur (Akdağ, 2011:7): "...18-19.yy. Avrupa'sında meydana gelen gelişmeler son derece önemlidir. Özellikle de 18. yüzyılın son çeyreğine damgasını vuran olaylar yalnızca Avrupa Tarihi açısından değil, Dünya Tarihi açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu bakımdan 1789 Fransız İhtilali bir dönüm noktasını teşkil eder. İhtilal Fransa'sındaki mücadeleler ve ortaya çıkan yeni gelişmeler Osmanlı Devletini de kaçınılmaz bir şekilde etkisi altına almıştır..."

Hatta 1908'in bu coşku seli, Niyazi Berkes'in (1997a:32-33) aktarımıyla, aynı yıl Kıbrıs'ta doğan bu küçük ikizlerin isimlerinin de, 1908 Devrimi'nin "Hürriyet Kahramanları" Resneli Niyazi ve Enver Bey'lerden etkilenilerek konulmalarına neden olmuştur: "...Türkiye'de hürriyet-meşrutiyet ilânından sonra bu liberallik havası daha da artmıştı, tâ Mütareke döneminin karanlık günlerine dek. Benim ve kardeşimin adlarımız bunu simgeler. İkimiz birden doğunca sözünü ettiğim Hoca Hanım (Penbe Hanım, kimi kez de Hafız Hanım denirdi) bana Ahmet, kardeşime Mehmet adını oracıkta koymuş. Az sonra okullarından gelen kardeşlerim bunu duyunca "biz öyle ad istemeyiz, biri Niyazi öteki Enver olacak" demişler. O zamandan sonra ne babamın, ne annemin bir kez bile Ahmet ve Mehmet adını kullandıklarını duymadım..."⁶

Hâlbuki babası Hüseyin Hüsnü Bey ile büyük kardeşlerinin bir ittihatçı sempatizanından da öte olduğunu (Fedai, 2000:58), Berkes'in (1997a:34) şu satırları yansıtmaktadır; "Meşrutiyet'in gelişi ile Türkler arasında bayraklar, şenlikler, vatan, hürriyet sözcükleri ile güzel günler geçirilmiş. İttihat ve Terakki kulübü, ileri fikirli ve "Con" denen "Jeune"

⁵ "Ahmet Niyazi", ailesinin doğduğunda Niyazi Berkes'e koyduğu ve 1934'de Berkes soyadını almadan önce kullandığı isimdir (Ahmad, 1984:5).

⁶ Müzehher Vâ-Nû'nün (t.y.:132), "Niyazi" ve "Enver" isimleri hakkındaki yorumu şu şekildedir: "Bir gün Kalamış'taki evin kapısı çalındı. Açtığım anda çok şaşırdım, karşımda otuz beş yaşlarında, orta boylu, zayıfça, aydınlık yüzlü, akıllı gözlü, birbirinin eşi iki insan vardı. Biri: "Ben Niyazi Berkes'im. Vâlâ Bey evde mi?" dedi. İsmi söylemez kafamın içinde dönüp duran boş çerçeveye Niyazi Berkes'i oturtuverdim. İkiz kardeşini de Enver diye tanıttı. Buyur ettim içeri. Belli ki ittihatçı nesilden artakalmışlar. Herhalde ana baba ittihatçı değil ise de sempatizan ki, ikizlerine favorilerinin adını koymuşlar: Niyazi, Enver... Bak hele! kala kala da ne parlak günlere kalmışlar!"

*Türklerin devamlı gittiği yer olmuştu. Babam da, kardeşlerim de bu conlardandı.”*⁷ Nitekim babaları Hüseyin Hüsnü Bey, Osmanlı Türkiye’si ve devam eden Ulusal Kurtuluş Savaşı⁸ ile ilgili son havadislerin tümünü bu kulüpten almaktadır (Berkes, 1982:12). Nitekim Berkes (1969:218), yıllar sonra 1965 sonbaharında gittiği Cezayir’in tarihinde yaşanmış en önemli olaylardan biri olan “Cezayir İhtilâli” hakkında, Türk Kurtuluş Savaşı ile karşılaştırmalı olarak şu saptamalarda bulunmuştur: “...Cezayir ihtilâlinin bir özelliğini daha tespit edeceğiz: Bu ihtilâl kişilerin, sınıfların, çıkarların, hatta ideolojilerin yönettiği bir savaş değildi. Bunu bizler çok iyi biliriz; çünkü bizde de böylesi olmuştur. Bu, sadece varolmak -veya- varolmamak savaşı... Ve böyle zamanlardadır ki, insan, binbir günah ve iğvanın esiri olan insanoğlu, kutsallaşabilmenin en yükseğine çıkar. Sınıf ve çıkarlarını unuttur. Kurtuluş savaşlarının çoğu çıkarıcı azınlıkların dalaveresi değildir, bu hale düşmüş olanları asla sonuçlanmamıştır; sonuçlanamayanlara da, zaten bunun için, kurtuluş savaşı diyemeyiz...”

Ancak, Berkes (1997a:27), -ilginç ve yoruma açık bir şekilde- ayrıldıktan yarım yüzyıla yakın bir süre Kıbrıs’ı hiç görmemiştir. Yine de, Ada’da geçen çocukluk yıllarının, Niyazi Berkes’in tüm yaşamı boyunca, Mustafa Kemal’in liderliğinde gerçekleştirilen Ulusal Kurtuluş Mücadelesi ve millî varlığa dayanarak garp medeniyetine tam giriş anlayışını Türk toplumuna kazandıran, böylece yeni Türk Cemiyeti’nin verdiği ilhamla gerçekleştirilen Atatürk devrimlerine olan yoğun ilgi ve sevgisini besleyen yıllar olduğu aşikârdır: “...1914’de savaş başladığı zaman ben 6 yaşındaydım. Bittiğinde 10 yaşında. Kurtuluş Savaşı başladığında 11, bittiğinde ise 14 yaşındaydım. Yaşamda kendime geldiğim yıllar bu 11 ile 14 yaş arası yıllardır. Bundan ötürü bu dönemin, Türkiye’de yaşıtım olan kişilerden daha çok etkisi altında kaldım. Yaşamımın bundan sonraki düşün ve duygu yönünü bu dönem çizmiştir...”

KIBRIS ADASI VE BERKESÇİ FİKRÎ TEMELLERİN ATILDIĞI İLK YILLAR

Bu yıllar, Berkes’in ruh ve fikir dünyasında Millî Mücadele ile Cumhuriyet devrimlerinin kök salmasını sağlayan önemli yıllardır. Bunun bir başka yansımasını, Berkes’in (1981:106) yıllar sonra Atatürk’ün 100. doğum yıldönümü vesilesiyle yazdığı; “Mustafa Kemal’i oluşturan öğelerin, 1905 ile 1915 yılları arasındaki yaşamının ilk nirengi noktaları olarak belirlediğini söylememiz bir abartı, nerdeyse bir uydurma sayılamaz.” satırlarında görmek mümkündür. Atatürk devrimlerinin sosyal felsefesini temsil eden düşünürlerin başında gelen Berkes (1997a:26), bu paralelde, yaşamının Kıbrıs’ta geçmiş olan döneminin en izlenimli yıllarının Türkiye’deki Ulusal Kurtuluş Savaşı yılları olduğunu vurgular ve o dönemde Kıbrıs Türklerinin kendilerini İstanbul ve Anadolu’nun yabancı işgali altındaki yerlerinin halkları gibi gördüklerini belirtir. 15 Mayıs 1919 günü bir Yunan kolordusu, Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Türkiye’deki Müttefik kuvvetlerinin emniyetini sağlamak iddiasıyla İzmir’i işgal etti. Bu olaydan birkaç gün sonra da, 19 Mayıs 1919’da Mustafa Kemal, 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun’da Anadolu topraklarına ayak bastı. O gün, aynı zamanda Türkiye ve Kıbrıs Türkleri tarihinde yeni bir devrin açıldığı gündür (Jaeschke, 1939; Karal, 1944; Akşin, 1992).

Nitekim 11 Kasım 1914’de İtilaf Devletleri’ne savaş ilan ederek girdiği I. Dünya Harbi’nden büyük bir yenilgiyle çıkan Osmanlı İmparatorluğu’nun, 30 Ekim 1918 günü Limni Adası’nın Mondros limanında imzaladığı Mondros Mütarekesi’nin hemen ertesinde, hem İstanbul’da hem de Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde işgale karşı direniş başlamıştır.

⁷ Jön Türkler ile ilgili ayrıntı için bkz. (Akşin, 1980; Mardin, 1996; Ahmad, 1996)

⁸ Türk Ulusal Kurtuluş Mücadelesi’nin içeriğine ilişkin yetkin kaynaklar olarak bkz. (Selek, 1965; Avcıoğlu, 1974)

Esasen Millî Mücadele’de halkı seferber ederek yabancı istila güçlerine karşı ilk direnişi sağlayanlar da İttihatçılardır ve daha sonra kurulacak Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) şubelerinin birçoğu da, ilk dönemlerde İttihat ve Terakki şubeleridir. Trakya ve Anadolu’da üyelerinin çoğu eski İttihat ve Terakki Partisi üyesi olan çeşitli gruplar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Reddi İlhak Cemiyetleri adı altında ulusal bağımsızlığı sağlamak üzere örgütlenmeye başladılar. (Karpat, 2010:45, 121).⁹ Dolayısıyla bu çerçeveden bakıldığında, 30 Ekim 1918 tarihinin aynı zamanda Millî Mücadele’nin de başlangıç tarihi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Mondros Mütarekesi’ni takip eden günlerden itibaren kurulan yerel örgütler incelendiğinde de, bu husus göze çarpmaktadır (Başgöl, 1993:7-12). Gökberk (*Toplum ve Bilim*, 1989:5-6) ise, Niyazi Berkes’in küçük yaşta yaşadığı bu savaş-özgürlük-esirlik üçlüsü travmalarının yorumunu şöyle yapmaktadır: “...Sonra bir de Kıbrıslı yanı var Niyazi’nin. Kıbrıs o zaman bir İngiliz kolonisiydi. Bir koloni yurttaşı da, zaten her zaman bir sıkıntıda duyar kendini, özgür değildir. Şimdi, bu duygudan kurtulmuş olmak, Kurtuluş Savaşı’nın zafere ulaşması, bütün bunlar tabii muazzam şeyler o yaştaki bir insan için. Bunların bütün karakteri gibi bilimsel çalışmalarına, bilimsel tutumuna da elbette etkileri olacaktır...”

Batı Anadolu’da Mayıs 1919’la başlayan Yunan işgalinin başarılarının, Kıbrıs için de hayırlı olmayacağına bilinciyle korku ve endişe içindeki Kıbrıs Türkleri gibi, o tarihte henüz 11 yaşında olan küçük Niyazi de toplumunun bu endişelerinden haberdardır. Bu esnarlarda ikiz kardeşi Enver’le birlikte, evlerinin penceresinden gecenin karanlıklarına bakarken için için ağladıklarını anlatan Niyazi Berkes (1982:12), yine bu hüznü ve kasvetli günler için; “Ulusal, siyasal bilincimizin uyanışı böyle başladı!” tanımlamasında bulunmaktadır. Nitekim bu uyanış ve bilincin Berkes’in adeta iliklerine ne denli işlediğine olan tanıklığı, onunla yıllar sonra 1954’de Kanada’da bir araya gelen Yalçın (1989:48) şöyle aktarmaktadır: “...evinde gecenin geç saatlerine kadar, Milli Mücadele, Atatürk Devrimleri, Ziya Gökalp, Türkiye’deki demokrasi ve devrimler, Marshall Planı gibi konular üzerinde saatlerce konuştuk. Atatürk tutkusu benliğini sarmıştı ve Milli Mücadele destanımız için, gene İngilizce olarak “It was a saga!” dediğini hatırlıyorum; yani insanüstü bir olay, çokta bir kahramanlık efsanesi diye tanımlıyordu, Milli Mücadele ve Atatürk devrimlerini...”

NİYAZİ BERKES FİKRİYATININ KIBRIS KÖKENLERİ

Niyazi Berkes’e Göre Türkiye’nin Çağdaşlaşması

Cumhuriyetin kurulmasını, Türk Devrimi’ni, laikliğin tüm kurumlarda yansımalarına bizzat tanıklık etmiş ve bu süreci yakından gözlemlene imkânı bulmuş olan Niyazi Berkes, bir sosyolog olmasına karşın, sosyoloji alanından ziyade toplumun modernleşmesi ve dönüşümünü konu alan çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’nin son iki yüz yılını toplumsal, ekonomik, siyasal boyutlarıyla detaylı ve kendine özgü üslup ve düşünüş tarzıyla ele alarak, Türk düşünce hayatında yerini almış ve bu anlamda bilime önemli katkılarda bulunmuştur.

Niyazi Berkes, çağdaşlaşma kavramını oldukça değişik bir biçimde irdeleyen toplumbilimcilerimizdendir. Ona göre çağdaşlaşma toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik alanlarda çıkabilecek sorunları ortadan kaldıracak tek unsurdur. Berkes, toplumda gericiliğe yol açan geleneksel unsurların çağdaşlaşma sayesinde çözüm bulabileceğini

⁹ Dönemin kimi milliyetçi amaçlar güden, kimi padişahla işbirliği içindeki, kimi de halkın ve yurdun bağımsızlığı için çabalayan bu dernek, parti ve siyasal teşekküllerin listesi ve haklarında ayrıntı için bkz. (Tunaya, 1952:405-485, 539)

düşünmektedir. Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması için yapılması gereken iki şey bulunmaktadır. Bunlar; gelenekçi tutumun sona erdirilmesi ve bu tutumun yerine çağdaşlaşmaya uygun kuralların ve örgütlerin kurulmasıdır. Böylelikle yeni kuşaklar çağdaş toplum gereklerine göre yetişmiş olacak ve gelenekle çağ arasındaki geçişi sağlayabileceklerdir. Bu nedenle Berkes, Cumhuriyet dönemi devrimlerine “Yeni Yöneliş” devrimi demektedir (Ak, 2013:203-204).

Osmanlı’da devlet geleneksel düzenle, yani saltanat ve hilafet aracılığıyla yürütülmektedir. Berkes’e göre çağdaşlaşmanın sağlanabilmesi için kutsal olan bu geleneklerden uzak durulması gerekmektedir. Çağdaşlaşmayla birlikte geleneksel olana kutsal niteliği verilmeye başlanmıştır. Ancak Berkes, çağdaşlaşmanın zamanla bu sorunu çözeceğini dile getirmiştir. Gelenekleri kutsal niteliği verirken zaman zaman din alet edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle de çağdaşlaşma kavramı laiklik kavramı yerine kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise ülkemizde Hıristiyan kaynağına dayanan din-devlet ayrımının bizde farklı boyutlarla ele alınması olmuştur. Berkes, Batılı devletlerce kullanılan din-devlet ayrımı anlamına gelen laiklik kavramının ülkemizde farklı ele alınması gerektiği üzerinde durmaktadır.¹⁰ Bizde kullanılan laiklik sadece din-devlet ilişkisini değil toplumun, kültürün, ekonominin, siyasinin dinle ilişkisini de ortaya koymaktadır. Bu alanlarla, din arasındaki ayrım sağlandığı zaman Berkes’e göre modernleşme gerçekleşmiş olacaktır. Bu nedenlerden ötürü de bu alanda çağdaşlaşma kavramını kullanmayı tercih etmiştir. İngiltere’de ise ‘laicism’den farklı anlam taşıyan ‘secularizm’i [çağdaşlaşma-Y.N.] tercih etmesinin nedeni bu olmuştur (Eloğlu, 2011:141).

Niyazi Berkes Düşününde Atatürk ve Atatürk Devrimleri

Berkes, eserlerinde sıklıkla Atatürk’ten bahsetmekte ve kutsal sayılan bu geleneksel değerleri ortadan kaldıracak tek kişinin Atatürk olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca tüm bu yayınlarında Atatürk’ün o zamana göre yapabileceklerinin en iyisini yaptığı üzerinde durmaktadır. “Devrim” kavramının daha iyi şekilde anlaşılması için ihtilal ve inkılâp terimlerine açıklık getirmeye çalışmakta ve bu kavramların nerelerde ve nasıl kullanıldığına değinmektedir. Üzerinde durduğu noktalardan birisi de, ihtilal ve inkılâp kavramlarının II. Meşrutiyet’le birlikte anlamlarının değiştiğini ve bugünkü şekilde kullanılmaya başladığını vurgulamak olmuştur. Niyazi Berkes, bu çerçevede devrim kavramından da bahsederek, özellikle Atatürk devrimleri üzerinde ve bu kapsamda Atatürk’ün devrimci kimliği ve kişiliği üzerinde durmaktadır.

Berkes, Atatürk’ün icra ettiği Türk Devrimi’nin birden bire ve aniden oluşmadığına değinmektedir. Osmanlı döneminde toplumun yavaş yavaş evrim geçirmesi sonucunda Atatürk önderliğinde Türk Devrimi gerçekleştirilmektedir. Gerek Ziya Gökalp, gerek Genç Osmanlılar, gerekse de İttihat ve Terakki üyeleri döneminde oluşan fikirler Türk Devrimi’nin oluşmasını sağlamaktadırlar. Berkes, düşünce düzeyinde meydana gelen çağdaşlaşmanın Atatürk’ün önderliğinde gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Atatürk devrimlerini ele alarak bunları laiklik kavramı çerçevesinde yorumlamaktadır. Atatürk’ün önderliğindeki Türk devrimini batılılaşmanın bir yolu olarak görmüştür. Ona göre, Atatürk devrimlerinin başarısının altında yatan en önemli neden, Atatürk’ün Osmanlı dönemindeki sorunları tam olarak kavramış olmasından kaynaklanmaktadır.

¹⁰ Berkes’in din ve laiklik ilişkisine yönelik yetkin eseri için bkz. (Berkes, 1997b)

Buna göre, Atatürk'ün kurmayı hedeflediği devlet düzeninin gerektirdiği devrim için üç temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ulusal bağımsızlıktır. İkinci özellik; egemenliğin halk üzerinde olması ve bu egemenliğin halkın yararları doğrultusunda kullanılmasıdır. Üçüncü özellik ise, halkın egemenliğinin sağlanabilmesi için devrimci yönere başvurulmasıdır. Berkes, devrimi, Atatürk'ün kurmayı amaçladığı devlet anlayışının vazgeçilmezi olarak görmektedir. Sonuç olarak bağımsızlık, devletçilik ve laiklik Kemalizm'in gerekli olan üç unsurudur (Ak, 2013:204-205).

Ayrıca Berkes, kültür devrimini toplumsal devrimlerin ön koşulu olarak değerlendirmektedir. Türk Devrimi'nin başarıyla gerçekleştiğini ancak bu başarının uzun sürmediğini vurgulamaktadır. İnönü döneminden itibaren başlayarak, devletçilik politikalarının başarısızlığından bahsetmekte ve Menderes modeli batıcılığının Türk Devrimi'ne zarar verdiğini ve sonuçta devrimin başarısız olduğunu belirtmektedir. Bu başarısızlığa Atatürk döneminin değil, Atatürk'ün ölümünden sonra gelen hükümetlerin neden olduğunu savunmaktadır. Ona göre devrim İnönü, DP ve Süleyman Demirel hükümetleri yüzünden yarım kalmıştır. Berkes, Atatürk'ün ölümüyle birlikte iktidara gelen İnönü hükümetine ağır eleştirilerde bulunmaktadır. İnönü döneminde gerçekleştirilen çoğu reformu ilerici bulmaktan ziyade devrimi aksattığı görüşündedir. Özellikle bu dönemde yürürlüğe konulan tarım reformuna Berkes ağır eleştirilerde bulunarak, bu uygulamanın faşist bir yapısının olduğunu belirtmiştir. Berkes, Atatürk devrimciliğine umutla bakarken, son yazdığı eserlerde umudun yerini karamsarlığın aldığı gözlenmektedir (Eloğlu, 2011:142-143).

Niyazi Berkes'e Göre Türk Düşününde Batılılaşma ve Modernleşme Sorunu

Niyazi Berkes, Atatürk'e ve Atatürk İlkeleri'ne inanmakta ve bunları, toplumun Batı desteği olmadan batılılaşabilmesinin nedeni olarak görmektedir. Berkes'e için batılılaşma, Kemalist devrimlerden farklı anlam taşımaktadır ve bu farklılıklar bilim adamının kitaplarında çeşitli biçimlerde dile getirilmektedir. Ona göre, Tanzimat bir tür batılılaşma çabasıdır. Devrimler ise böyle bir amaç üstlenmemektedirler.

Yine Berkes, Batının etkisiyle yapılan yenilikleri devrim olarak tanımlamamaktadır. Bu nedenle, II. Mahmut ya da Abdülhamit'in yaptığı yeniliklerin batının zorlaması sonucu modernleşme arayışları olduğunu düşünmekte ve çağdaşlaşma olarak ele almaktadır. Niyazi Berkes, II. Meşrutiyet'in ise devrim olarak nitelendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun nedeni olarak da, Meclis'te ayanların olmasını ve II. Meşrutiyet'in halk hareketine dayanmasını göstermektedir. Berkes, Türk Devrimi'ni tüm yönüyle açıklamaya çalışmakta ve devrimi ortaya koyarken de, Osmanlı modernleşmesini ele almaktadır. Bunun nedeni, o dönemde yapılan modernleşme çabalarının ne oldukları ve nasıl işledikleri tespit etmektir. Ancak bu tespit yapılabilirse, Türk devriminin özelliklerinin açıklığa kavuşturulabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle Berkes, Osmanlı modernleşmesinin derin tahlilini yapmakta ve bu tahlilden yola çıkarak Türk Devrimi'ni açıklamaktadır. Niyazi Berkes yaşadığı dönem itibarıyla de Cumhuriyet'i benimsemekte ve Cumhuriyet'e sahip çıkmaktadır. Berkes, yazdıklarından anlaşıldığı gibi tam bir Atatürkçüdür.¹¹

Niyazi Berkes, devrimin ulusalcılık yönüne değinmiştir. Türk Devrimi ulusal bir devrimdir. Yepyeni bir ulus toplumu anlayışı yaratmıştır. Atatürk, bunu yaparken de

¹¹ Berkes, Atatürkçü olduğunu *Türk Düşününde Batı Sorunu* adlı kitabında da açıkça dile getirmektedir. Ayrıntı için bkz. (Berkes, 1975b)

yüzyıllık devlet ve din geleneklerinin yarattığı sorunları devrimcilik kisvesi altında ulusallaştırarak başarmıştır. Türkiye'deki ulusçuluk Cumhuriyeti tamamlar niteliktedir. Bu anlamda yeni bir ulusçuluk anlamı gelişmiştir. Berkes, devrim kavramını ele alırken Türkiye'de Batı anlamında devrimin var olmadığını dile getirmektedir. Batıda devrimlerin ortaya çıkma nedenini toplumsal sınıfların çekişmeleriyle açıklarken Türkiye'de böyle bir geleneğin var olmadığını vurgulamaktadır. Türkiye'deki devrim sadece gerici geleneği ile mücadele anlamında ele alınmıştır.

Berkes'in ısrarla üzerinde durduğu bir başka konu fikir akımlarıdır. Bu fikir akımları, eserlerinde tek tek ele alınmıştır.¹² Kemalizm bu fikir akımlarından halkçılık ve ulusalcılığı benimsemiştir. Osmanlıcılığın, İslamcılığın, Batıcılığın, Turancılığın, Kemalizm'e karşı çıktıklarını ve Atatürk devrimlerinde bu fikir akımlarının Türk Devrimi'ne yönelik yıpratıcı etkilerinin olduğunu savunmaktadır. Bu fikir akımlarının etkileri silindiği takdirde kurtuluşa ulaşılacağı Berkes tarafından belirtilmektedir (Eloğlu, 2011:143-144).

Dolayısıyla, Niyazi Berkes çok yönlü düşün yapısına sahip bir bilim insanıdır. Nitekim yazılarının, edebiyattan kapitalizme, emperyalizmden eğitim ve dil sorununa kadar geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmektedir. Özellikle "çağdaşlaşma" konusunda ileri sürdüğü tezlerle sosyoloji bilimine büyük katkılar sağlamıştır. Yaşamının ileriki dönemlerinde sadece sosyoloji biliminin sınırları içerisinde kalmamış, sosyal bilimlerle ve özellikle de felsefeyle yakından ilgilenmiştir (Özkan, 2008:8). Keza Niyazi Berkes, ülkemizin yetiştirdiği önemli düşün insanlarından da biridir. Tanyol'un da (1993:39) belirttiği gibi, "*Niyazi Berkes, Ziya Gökalp'ten sonra toplum ve devlet sorunlarına ve Batılılaşma hareketinin tarihsel akışına dikkat eden bir toplumbilimci idi. Onun eleştirileri üzerine düşünmek, Türkiye'nin sorunları üzerinde düşünmek demektir... O, ne Muzaffer Şerif gibi Türklüğü ve Türkiye'yi reddetti, ne de onun gibi dargın bir Amerikan vatandaşı oldu. Tam tersine, dışarıdaki bütün yaşamı Türkiye'nin sosyal, politik, ekonomik ve kültürel sorunlarına çözüm aramakla geçti.*"

20. YÜZYIL BAŞLARINDA KIBRIS TOPLUMU, DEMOKRASİ, JÖN TÜRK HAREKETİ VE 1908 DEVRİMİ

Niyazi Berkes'in 1908'de hayata gözlerini açtığı Kıbrıs Adası, 1900'lerin başında çeşitli halklardan oluşan, kozmopolit, çok-dinli ve çok-kültürlü toplumsal bir yapıya sahiptir. Yine 1878'de başlayan geçici İngiliz yönetimi etkisiyle, Osmanlı anakarasında görülmeyen nitelikte liberal denebilecek özellikleri barındıran da bir coğrafyadır. Kıbrıs Maarif [Millî Eğitim] Dairesi yazıcılarından İbrahim Hakkı Bey'in (2005:49) yazıp, 1906'da Lefkoşa'da neşrettiği ve Kıbrıs Türk İlkokulları için basılan ilk coğrafya kitapçığı olan *Muhtasar Kıbrıs Coğrafyası* başlıklı eserde, Ada'nın 1906 yılı nüfusu; "237022 olup bunun 51309'u Müslüman, 18729'u Rum Ortodoks ve geriye kalan 2984'ü de Maronit, Katolik, Ermeni, İngiliz ve Yahudi'dir."

Gayri-müslim toplumun çoğunluğunu oluşturan Rumlar arasında, ticaret, gemicilik, avukatlık, doktorluk gibi serbest meslekler gelişirken, kırsalda sahip oldukları küçük arazilerinde çiftçilik ile uğraşan, şehir ve kasabalarda ise çoğunlukla kamu hizmetlerinde görev alan Türkler arasında ise (*Cyprus Magazine*, 1937:24 akt. Dinçşahin, 2010:17), yalnızca memurluk, polislik, eşkiya yakalayıcılığı, kendi geleneksel mesleklerinden hocalık, imamlık, müezzinlik gibi işbölümleri gelişmiştir (Berkes, 1982:14). Nitekim Berkes'in (1997a:24) bu

¹² Detaylı bir Niyazi Berkes Bibliyografyası için bkz. (Ak, 2014:419-486)

konudaki gözlemi daha çarpıcıdır; “Çocukluğumuzda yaşadığımız mahalle kentin çarşısı ve ticaret bölgesinin içinde kalmıştı. Etrafı hemen hemen tamamıyla Rum dükkanları ile çevrilmişti.”

Niyazi Berkes’in ailesi de, bu genellemeye aykırı bir istisna oluşturmamaktadır. Babası Hüseyin Hüsnü Bey, Lefkoşe’de devlet hastanesinde çalışmaktadır. Büyük kardeşlerinden biri olan Mustafa Zahit, Lefke’de eczacıdır. Kadı Ömer Vamık Efendi’nin kızı olan annesi Dervişe Hanım, Kıbrıs’ın varlıklı yerli ailelerinden gelen, kendisine miras kalmış birçok taşınmazlardan oluşan dükkânlarını Rumlara kiralayan bir ev kadınıdır (Berkes, 1982:12-13). Niyazi Berkes’in çocukluğu, Namık Kemal, Mithat Paşa, Enver Paşa ve Resneli Niyazi Bey’in resimlerinin bulunduğu; *Sabah*, *İkdam* gazeteleriyle, *Servet-i Fünun*, *Resimli Kitap*, *Şehbal* ve Azerbaycan’da çıkmakta olan mizah dergileriyle Şair Eşref kitapçıklarının bulunduğu bir evde geçmiştir (Coşkun, 1991:49-50). Nitekim Osmanlı döneminde bir “sürgünler adası”na dönüştürülen Kıbrıs’tan, bu anlamda pek çok ünlü şahsiyet gelip geçmiş, burada çile doldurmuştur (Tolgay, 2007). Nitekim Osmanlı padişahlarınca, düşünce ve eylemleri tehlikeli görülen veya gözden düşmüş üst düzey bürokratların sürgün edildiği yerlerden biri olan Kıbrıs Adası, belki de zamanına göre daha çağdaş ve ileri düşünebilen, bazı sosyo-politik gerçekleri görebilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Şair Eşref gibi aydın ve sanatçıların etkisiyle daha liberal bir politik iklime kavuşmuştur (Acehan, 2008:18; Berkes, 1997a:12; Yorgancıoğlu, 2000:85; Daşcıoğlu, 2007).

Berkes ailesinin dine yaklaşımı, aslında Ada’da o dönemdeki dini serbesti ve hoşgörü ile paralel bir yapıdadır; hatta ondan kaynaklandığını da söylemek mümkündür. Gerek Ada’daki bu din özgürlüğü, gerekse Niyazi Berkes’in (1997a:30-31) anne ve babasının benimsediği felsefi dinsel anlayış tarzı, ailenin günlük yaşamda dine ayırdığı yer ve dinsel referansları uygulama derecesi için belirleyici olmuştur: “...Ben namaz kılmasını zaten biliyordum. Annem sık sık kılardı, Enver ile ben seyrederdik. Babamın bir kez kıldığını görmedim. Yalnız Ramazan gelince her gece Ayasofya minaresinde bir alay kişilerle “Salât-u Selâm” getirdiklerini dinlerdik. Annem de bu tür dindarlıkla alay ederdi. Annemin Mevleviliğe adanmış olduğunu bütün yaşamım boyunca bilmişimdir. Ancak, şimdi anlıyorum ki babam ya gizli ya da açık olarak Bektaşî’ydi... Ne var ki onun eylemleri bir Bektaşî olduğunu da sanmıyorum. Çok açık düşünlü, gösterişsiz (mütevazî) bir kişiydi. Hiçbir dincilik gösterisi yoktu. Annem de aşırı bir dindar değildi... Annem namazdan çok Kur’an okumaya meraklıydı. Arapça bilmediğinden okuduklarının anlamını bilmezdi, ama gerekli olan anlam değildi ki. Okuduklarının anlamını bilseydi, belki hiç Kur’an okumaya kalkmazdı...”

Az büyüdükten sonra, Leşkoşe’de Hafız Lisanî Efendi’nin ilkökul öncesi anaokulu ile eğitim hayatına başladığını ifade eden Niyazi Berkes (1982:15), müteakiben ilkokulu ve Rüştîye denen ortaokulu, yine Lefkoşe şehrinde okur. 1922 yılına gelindiğinde 14 yaşındadır ve Rüştîye’yi (Ortaokul) bitirmiş, artık İdadî’ye (Lise) girmeye hazırlanmaktadır.¹³ Ancak, toplumsal birçok gelişmeye de aklı ermeye başlamıştır. Berkes (1997a:36-37), İstanbul’dan gelen ve Kıbrıs’ta o dönemde en çok okunan *Vakit*, *İkdam*, *Vatan*, *Tasvir-i Efkâr* gibi gazeteleri adeta *yer gibi* okumaktadır. Eskilerden Süleyman Nazif’ten Abdülhâk Hamid’e, yenilerden Halide Edip, Falih Rıfkı, Yakup Kadri’ye kadar o zamanın belli başlı yazarlarının yazdıklarını kaçırmamaya çalışmaktadır.¹⁴ Berkes’in Kıbrıs’ta çocuk yaşta gösterdiği bu entelektüelliğin nedenlerini, 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan ve özellikle de II.

¹³ Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli dönemlerindeki eğitim yapısı ve sistemine ilişkin ayrıntı için bkz. (Koçer, 1974; Evren, 1999; Sakaoğlu, 2003; Yakuboğlu, 2006; Cihan, 2007; Somel, 2010)

¹⁴ Bu konularla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Alkan, 2009; Laçiner, 2009)

Meşrutiyet ile zirveye ulaşan sürecin, Mardin'in (2009:52) vurguladığı şekilde "*Batı'dan edinilen bilginin 'kafa değiştirici' dokusu*" ile yaşanan sosyo-politik, ekonomik ve kültürel iç dinamiklerinden kaynaklanan gelişmeler içerisinde bulmak mümkündür.

Bu yıllar, Niyazi Berkes'in entelektüel kimliğinin şekillenmeye başladığı, toplumsal olaylara karşı siyasal duyarlılığının ortaya çıkmaya başladığı yıllardır. Daha da ilginç, Rüştüye'yi bitirdiği sıralarda okul arkadaşlarıyla aralarında siyasî tartışmalar yapmalarıdır. Niyazi Berkes'in, bu tartışmalardan en çok aklında kalanın, sınıf arkadaşlarından Mehmet adlı bir çocukla yaptığı hilâfet ile saltanat tartışmasıdır. Niyazi Berkes, sultanlıktan sonra hilafetin de kaldırılacağını, bunun bir zorunluluk olduğunu ileri sürerken,¹⁵ arkadaşı sultanlığın bile kaldırılmış olmasını şiddetle kınamaktadır. Berkes (1997a:38-39), bu tartışma konusundaki düşüncelerine kuşku ile bakan kendi annesini dahi, hararetli bir şekilde akıl ve bilgi dolu bir anlatımla hilafetin kaldırılışının Mustafa Kemal'in en önemli devrimi olduğu konusunda ikna etmesini bilmiştir. Kendisi ise, bunları nereden öğrendiğini sorgular, ama cevabı bir türlü bulamaz. Tek bildiği, kafasının bu tür konu ve yönlere daha o zamanlardan yatkın olduğudur.

Nitekim küçük Niyazi'nin tahmin ettiği gibi, Cumhuriyet'in ilanından sonra, Meclis'teki iki büyük gruplaşmanın duruşları daha açıkça belli olacaktır. Muhafazakârlar Halife etrafında toplanacak; Mustafa Kemal'in önderlik ettiği ilerici-yenilikçilerse Meclis ve hükümeti denetimleri altında tutmakla beraber kendi iktidarları için halifeliğin her zaman bir tehlike teşkil ettiğinin idraki içinde olacaklardır. Bu sebeple, Mustafa Kemal halifeliğe karşı net bir vaziyet alacak; Meclis de, 3 Mart 1924'te halifeliği kaldıracak ve bu şekilde Halife de ülke dışına çıkartılmış olacaktır (Goloğlu, 1973). Yine 3 Mart 1924'te Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun çıkarıldığını ve gene aynı gün Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılarak, yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulduğunu hatırlamak gerekir. Böylece modernleşme hareketinin, gerek rejim, gerekse sekülerizm alanlarında bütünüyle yeni bir zemine oturduğu söylenebilir. Ayrıca, Şeriat Mahkemeleri de 8 Nisan 1924'te tarihe karışmıştır (Mardin, 1977:381-385; Kahraman, 2010:38).

Bu noktada dikkat çeken bir husus, Niyazi Berkes'in, Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'de daha da belirgin olarak ortaya çıkan ve onun fikirlerini dogmatik bir şekilde kabul edip donuklaştırarak, aslında ona en büyük zararı verenlerle kesinlikle aynı saflarda olmadığıdır. Keza Niyazi Berkes, tüm yaşamı boyunca düşüncesinde daima reformist ve revizyonist olmuştur. Araştırmacılığın ve hakikati bulmanın en büyük düşmanlarından biri olduğuna inandığı ezbercilik konusu, Niyazi Berkes'in çocukluğunda, aklının ermeye başladığından beri şiddetle karşı olduğu ve eleştirdiği toplumsal özelliklerden biridir. Berkes'in (1941:337-348), düşün yaşamında zaman zaman bu konuyu işlediği de görülmektedir. Örneğin yıllar sonra *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi* ciltlerinde (Berkes, 1972; 1975a) ileri sürdüğü fikirlerine eleştiri getirenlere karşı, Berkes'in (1997a:39) verdiği cevap bunu açıkça göstermektedir; "*Osmanlı ekonomik tarihini Batı Avrupa feodalizm tarihine benzeterek yorumlamaya kalkmak daima karşıtı olduğum ezbercilik ile kopyacılığın bir örneğidir.*" Yine bu çerçevede, yukarıda daha çocukluğunda sergilediği, örneğin hilafet konusundaki analizlerinden görüldüğü üzere Berkes, küçük yaşlardan beri içselleştirdiği "*Kemalist ilericilik*" konusunda kesinlikle anlamsız bir laf ilericiliği yanlısı değildir.

¹⁵ Hâlifelik ile ilgili ayrıntılı çalışmalar olarak bkz. (Uluğ, 1975; Ömeroğlu, 1996)

1784 yılında "Aydınlanma Nedir?" sorusuna Immanuel Kant şu yanıtı vermişti: "Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür." (Bozkurt, 2005:263-264) Bir felsefe olarak "aydınlanma", bir yöntem olarak "devrimcilik" ve bir hedef olarak "çağdaşlaşma"yı yaratmıştır. Bu her üç özelliği de bünyesinde barındıran Mustafa Kemal Atatürk için ünlü İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee (1947:102-103), *A Study of History* adlı yapıtında, Atatürk'ün "geçmiş" değil, "gelecek" ile ilgilendiğini ve eyleminin temel özelliğinin bu olduğunu yazmıştır. Bu temel özellik, Atatürk inkılâpçılığında "süreklilik içinde değişim" şeklinde tanımlanabilecek "devrimcilik" ilkesinde anlamını bulmaktadır. Ancak 1920'li ve 1930'lu yılların ilerlemeci-devrimci Kemalist dünya görüşü, bu dönemde Atatürk'ün çevresini sarmış olanların elinde "ideolojik otoriteryanizm"e dönüştürülmüştür. İdeolojik otoriteryanizm de "resmi ideoloji"yi yaratmıştır. Örneğin bunlar sayesinde; "Cumhuriyetin on ikinci yıldönümü için bir takım dövizler hazırlanmıştı. Onları o gece sofrada Atatürk'e gösterdiler. Bunlar arasında şöyleleri vardı: 'Atatürk bizim en büyüğümüzdür', 'Atatürk bu milletin en yücesidir', 'Türk milleti asırlardır bağrından bir Mustafa Kemal çıkardı'... Gazi, listeyi dikkatle gözden geçirdi. Onları tek tek sildi, hepsinin yerine şunu yazdı: 'Atatürk bizden biridir.'" (Kılınç, 2009:11)

Niyazi Berkes (1997a), Rüştiye'de iken Anadolu topraklarında olanca hızıyla süren Millî Mücadele'nin kaderinin, kazanılan zaferlerle bağımsızlığın kazanılması yönünde değiştiğini ve düşmanın hezimetiyile sonuçlanan Sakarya Savaşı'nın etkisiyle Kıbrıs'ta da her şeyin değiştiğini; Rumları sevindiren ilerleyişlerin durmasına karşılık, Türk halkı arasında yeni bir yaşam dönemine girme umutlarının hafif hafif uyanmaya başladığını belirtir. Bu umudun en yükseğe çıktığı zaman gelince, Enver ve Niyazi, ebeveynlerine ultimatomu dayarlar: "Biz okumaya İstanbul'a gidiyoruz!" Anneleri direnir, büyük kardeşler ise ikizlerle hemfikirdirler; ama sonuçta, bu talebe hiç de şaşırılmayarak karşı çıkmayan babaları, ikizlerin lise öğrenimleri için aileyi tümünden toparlar ve İstanbul'a göçerler.¹⁶

Görüldüğü gibi, 1908 yılı, Osmanlı Devleti'nin siyasal tarihinde olduğu kadar, Kıbrıs'ın sosyo-politik tarihinde de ayrıcalıklı bir sene olmuştur. II. Abdülhamit'in çıkarmak zorunda kaldığı ve 1908'in 24 Temmuz'unda kabul edilen bir *irade*, askıya alınmış olan 1876 Anayasası'nın derhal yürürlüğe gireceğini duyurmuştur. Böylece 1908'in önemi, bu tarihin öncesindeki 33 yıllık istibdat döneminin sona erdiğini simgeleyen Hürriyet'in İlanı'nın yarattığı coşkidur. Başlangıcı III. Selim'in tahta çıkış tarihi olan 1789'a kadar götürülebilecek Osmanlı toplumsal dönüşümü, bünyesinde çok önemli siyasal gelişmeleri barındırmaktadır. Bunların içinde hürriyet ile içselleşmiş görece özgürlük ortamı sağlayarak, siyasal partileşmeye ve bu bağlamda kurulan çok sayıda siyasal partinin temel siyasal özneler

¹⁶ Bu, bir zorunlu göçtür. Niyazi Berkes ve ailesi, 1923 Lozan Barış Antlaşması ile egemenliği İngiltere'ye devredilen Kıbrıs'ta yaşayan Türk soydaşlar olarak, Rum baskılarından kaçıp, Atatürk'ün modern Cumhuriyet'ine kavuşmak için, zorunlu bir göç icra etmişlerdir. Aslında Uluslararası ilişkiler disiplininin temel sorunsallarından biri olan 'uluslararası göç' olgusunun, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, küreselleşme ve dünya çapındaki siyasi, ekonomik ve toplumsal krizlerle birlikte popüleritesi hızla artmış ve geçmişte göreceli olarak kısır kalmış bu önemli uluslararası sorunla ilgili çalışmalar da bu paralelde hız kazanmıştır. Göç, kısaca ekonomik, toplumsal veya siyasal nedenlerle, insanların bireysel ya da kitlesel olarak yer değiştirme eylemi olarak tanımlanmaktadır. Bu hareket ülke içinde olursa iç göç, ülkeler arasında olursa dış göç veya uluslararası göç olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda, 'uluslararası göç' olgusu, insanlık tarihi boyunca süregelen ve çeşitli algılara göre biçimlenmiştir (Akarçay ve Ak, 2017:341).

haline gelmesine, siyasetin temel aktörlerinin partiler üzerinden okunmasına vesile olan 1908 Devrimi'nin en dikkate değer olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla İmparatorluğun çeşitli milletlerini çepeçevre saran bu coşku, hızla Avrupa ve Asya'nın kent ve köylerine yayılmıştır (Palmer, 1995:320). Nitekim II. Meşrutiyetin ilanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında yaşanan bayram havası ile barış ve kardeşlik atmosferi Kıbrıs'ta yaşayan Müslümanlar arasında da olmuştur. 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edildiğinde *Mirat-ı Zaman* gazetesinde bu ilanı canı gönülden destekleyen yayınlar yapılmış ve Ahmet Tevfik Efendi bir de "Belayı İstibdat" adlı tiyatro eseri yazarak bastırmıştır (Demiryürek, 2000:130).

Bu gelişmeler, örneğin 1908 Lefkoşe doğumlu toplumbilimci Niyazi Berkes'in, Ada'nın 1878'de Berlin Konferansı sürerken yapılan gizli bir anlaşmayla başlayan yabancı bir devlet yönetimi altına girmesinden dolayı gördüğü tek yararın "daha fazla liberalleşme" olduğunu düşündüğü Kıbrıs'a da -doğal olarak- ulaşmıştır. Hatta 1908'in bu coşku seli ki, bir yerde bu sel, 1700'lerden beri bir Batılılaşma ve çağdaşlaşma süreci içine girmiş olan Osmanlı-Türk toplumunun meşruti bir özgürlüğün geldiğini düşündüğü uzunca bir dönemin sonucudur, aynı yıl Kıbrıs'ta doğan birçok bebeğin isminin de 1908 Devrimi'nin "Hürriyet Kahramanları" Resneli Niyazi ve Enver Bey'lerden etkilenilerek konulmasına neden olmuştur; örneğin Niyazi Berkes ve ikiz kardeşi Enver Berkes de olduğu gibi; *"Türkiye'de hürriyet-meşrutiyet ilânından sonra bu liberallik havası daha da artmıştı, tâ Mütareke döneminin karanlık günlerine dek. Benim ve kardeşimin adlarımız bunu simgeler."* (Berkes, 1997a:32) Yine bu bağlamda, dönemin Osmanlı yöntemince 1878 yılında Kıbrıs'ın İngiltere'ye "geçici olarak kiraya" verilmesi karşısında, akli başında her Kıbrıs Türkü'nün Osmanlı'ya küskün olduğunu belirten Berkes (1982:14-15) şöyle devam eder: *"...Bu yüzden, ora okumuşları arasında, ileri gelen Meşrutiyet öncülerine, Padişah'a duyulandan daha fazla bir saygı bağlılık sürüyordu. Ben İstanbul'a gelinceye değin Abdülhamit'in, Sultan Reşat'ın resimlerini gördüğümü anımsayamıyorum. Fakat her yerde Namık Kemal, Mithat Paşa resimleri görülürdü, hem de Abdülhamit zamanında. Çocukluğumda berbere gittiğim zaman oturduğum koltuğun karşısındaki aynadan, karşı duvardaki Namık Kemal'in yüzünü adeta ezberlemiştim. Meşrutiyet'in gelişi ile yeni umutlar dönemi açılmıştı. İkiz kardeşimle benim adım bunu simgeler. Meşrutiyet'in ilanından bir iki ay sonra doğduğumuz zaman, adlarımız hazırды. Dünyaya adımımı, bir devrimci adıyla atmış olmam, benim bilinçaltı duygululuğumun ikinci olayıdır..."*

Niyazi Berkes'in Ada'da geçen çocukluk yıllarının, onun tüm yaşamı boyunca, Mustafa Kemal'in liderliğinde gerçekleştirilen Ulusal Kurtuluş Mücadelesi ve millî varlığa dayanarak garp medeniyetine tam giriş anlayışını Kıbrıs Türk toplumuna kazandıran, böylece yeni Kıbrıs Türk Cemiyeti'nin de verdiği ilhamla gerçekleştirilen Atatürk devrimlerine olan yoğun ilgi ve sevgisini besleyen yıllar olduğu aşikârdır. Nitekim Atatürk devrimlerinin sosyal felsefesini temsil eden düşünürlerin başında gelen Niyazi Berkes (1997a:26), bu paralelde, yaşamının Kıbrıs'ta geçmiş olan döneminin en izlenimli yıllarının Türkiye'deki Ulusal Kurtuluş Savaşı yılları olduğunu vurgular ve o dönemde Kıbrıs Türkleri'nin kendilerini İstanbul ve Anadolu'nun yabancı işgali altındaki yerlerinin halkları gibi gördüklerini belirtir

Batı Anadolu'da Mayıs 1919'la başlayan Yunan işgalinin başarılarının, Kıbrıs için de hayırlı olmayacağını bilinciyle korku ve endişe içindeki Kıbrıs Türkleri gibi, o tarihte henüz 11 yaşında olan küçük Niyazi de toplumunun bu endişelerinden haberdardır. Yıllardan beri İngilizlerce kendilerine vaat edildiğine inandıkları Ada'nın verilmediğini ve bu yüzden

İngilizleri asıl düşman bilen Rumların hal ve tavırlarından, şimdi Anadolu'yu da alma işine koyulanların umutlarının arttığı sezildikçe, Ahmad'ın (1998:xvi) aktarımıyla Niyazi Berkes, annelerinin geceleri; *"Tanrım, askerimize güç ver; milletimize acı; bizi esir etme."* diye mırıldanarak dua edişini ikiz kardeşi Enver'le duyuşlarını asla unutmadığını belirtir. Bu esnalarda ikiz kardeşi Enver'le birlikte, evlerinin penceresinden gecenin karanlıklarına bakarken için için ağladıklarını anlatan Niyazi Berkes (1982:12), yine bu hüznü ve kasvetli günler için; *"Ulusal, siyasal bilincimizin uyanışı böyle başladı!"* tanımlamasında bulunmaktadır.

20. yüzyılın başlarında Kıbrıs Türk toplumunda toplumun laikleşmesine, demokratikleşmesine ve adaletine karşı ikiyüzlülük göstermeyenler de yok değildir (Berkes, 1997a:28): *"...Başmüftü Hacı Hafız Ziyaeddin Efendi (çocukluğumdaki izlenimlerime göre) halk arasında sevilen bir kişi değildi. Pek dindar bir kişi olmayan babamın birkaç kez söylediklerinden aklımda kalan göre müftü efendi "ikiyüzlünün" biriydi. Ayasofya Camisi'nde halka vaaz ederken: "evlâtlarınıza sakın İngilizce öğretmeyin, her yabancı sözcük onların yüreğinde bir leke yaratır" dermiş, fakat kendi oğullarını hep İngiliz okullarında okutmaktaymış..."* Nitekim Ada'daki Türkler arasında İngiliz dilini öğrenmenin, millî kültür yanında, Kıbrıs'ın hususi durumu bakımından da büyük bir önem arz ettiğine dikkat çeken Yücel (1957:38-39) de, Berkes'in paylaştığı anıya benzer bir olayı şöyle aktarmaktadır: *"...Meselâ o zamanın müftüsü, "İngilizce okuyan, kâfir olur." fetvasını bastırması, o devrin Rüştiyelerine İngiliz dilini kondurtmamaya muvaffak olmuştur. Bu zatın hareketi, yobazlığın ne derece imansızlık, ne derece riya, ne derece sahtekârlık olduğuna acı bir misaldir. Çünkü aynı müftü, kendi çocuklarına İngilizce öğretmiş, bu maksatla onları bir İngiliz ruhanisinin terbiyesine vermiştir. Çocukları için bu derece hür fikirli davrandığı halde diğer müslüman çocuklarına aynı şeyi yasak etmesi, bu ikiyüzlülük, millete fenalık etme itibarile hatırlardan çıkmayacak bir yobazlık örneğidir..."*

Dolayısıyla, bu noktada 1878-1915 yılları arasında Kıbrıs adasındaki Türk aydınlar ile Jön Türk hareketi arasındaki ilişki ve etkileşimlerin irdelenmesi araştırmaya daha da katkıda bulunacaktır. Kıbrıs adasının 1878'de İngiltere'ye kiralınması sonrası yöneten durumundan yönetilen konumuna geçen Kıbrıs Türk toplumu aydınları, Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen değişiklikleri izlemeye devam etmişlerdir. Özellikle II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası Osmanlı coğrafyasında yaşanan değişiklikleri ve dönüşümleri bire bir takip eden aydınlar, aynı değişim ve dönüşümlerin ada üzerinde hayata geçirilmesi konusunda talepkâr olmuşlardır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan Yeni Osmanlı düşüncesi ve bu düşüncenin devamı olarak ortaya çıkan Jön Türk hareketi ile İttihat ve Terakki geleneği, Kıbrıs Türk aydınları arasında da hayli etkili olmuştur. Kıbrıs adasında bu hareketin öncülerinden olan Hafız Derviş Efendi, 1891'de *Zaman* gazetesini, Ahmet Tevfik Efendi ise 1902'de *Mirat-ı Zaman* gazetelerini çıkararak, II. Abdülhamit idaresini eleştiren yazılar yayımlamışlardır. Bu ve benzeri yayınlarda çıkan eleştirel yazılar nedeniyle, Osmanlı idaresi de zaman zaman duruma müdahale ederek, adada meydana gelen değişimler karşısında reaksiyoner olmuştur.

Bu meyanda, 1900 yılında *Zaman* gazetesinin ve 1905 yılında ise *Sünuhat* gazetesinin Osmanlı topraklarına girişi yasaklanmıştır. Buna benzer şekilde, yine 1909 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi ile adada İttihat ve Terakki Kulübü kurulmuştur. Bu kulübün üyelerinden bazıları İngiliz yönetimi tarafından da takip edilmiştir. Aynı zamanda bu kulübün üyelerinden bir kısmının İngiliz yönetimine karşı bir ayaklanma girişimi içinde olduğu konusunda da yaşanan gelişmeler olmuştur.

Kıbrıs Türk aydınlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan bütün değişim ve dönüşümleri takip ettiği bu durum, aynı zamanda toplumsal ve siyasal kimliklerinin demokratikleşme yolundaki belirlenmelerinde de oldukça etkili olmuştur. Ancak, aydınların bu dönüşüm ve değişimdeki rolü, etkileyen olmaktan ziyade etkilenen değildir. Bunu en önemli nedeni ise, yüzlerini Osmanlı coğrafyasındaki gelişmelere çeviren aydınların, düşünsel beslenme damarlarının yine bu coğrafyadan kaynak bulmasıdır. Ayrıca adaya sürgün olarak giden Jön Türk hareketinin mensupları da bu süreçte bir hayli etkili olmuştur (Akgün, 2011:1).

Osmanlı coğrafyasında özellikle 1789 Fransız İhtilâli sonrası yeşeren fikirler ve hareketler içinde en belirleyici konumda olan Jön Türk hareketi, sadece İmparatorluğun değil, daha sonra kurulacak olan yeni dönemde temel unsurdur. Bu hareketin Kıbrıs adasına yansması da en azından aydınlar nezdinde güçlü ve etkili olmuştur. Jön Türklerin II. Abdülhamit döneminde Osmanlı topraklarında uğradıkları sansür ve sürgünlerin bir başka biçimi Kıbrıs'ta da yaşanmış ve Osmanlı İmparatorluğu adada çıkan yayınları sansürleyerek veya yurda girişlerine izin vermeyerek denetlemeye çalışmıştır. Jön Türklerin kurumsallaştığı 1895 ve sonrasında ise özellikle 1919 yılında isyan ve ayaklanma hazırlığına varacak düzeyde bir örgütlenme girişimleri olmuş, ancak bu girişim İngiliz yönetimi tarafından önlenmiştir. Bu hareketin başında olan kişilerde idam cezası ile veya adadan kaçmakla tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Burada dikkat çeken nokta Osmanlı topraklarında ortaya çıkan bir hareketin Kıbrıs'taki etkilerinin basın yayın faaliyetleri başta olmak üzere siyasî alanda da kendisini göstermesi ve özellikle Osmanlı Hükümetinin basın yayın faaliyetlerini takip ederek gerekli gördüğü noktalarda olaya müdahale etmesidir. Bu müdahaleler, *Zaman*, *Mirat-ı Zaman*, *Sünuhat* gibi gazetelerin Osmanlı topraklarına girmesinin yasaklanması veya sansürlenmesi şeklinde meydana gelmiştir. Dolayısıyla, Kıbrıs adasında Müslüman Kıbrıs Türk aydınları arasında sadece basın yayın alanında değil, siyasî olarak da Jön Türk hareketinin devamına destek olan siyasî faaliyetlerin olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan en önemlileri 1910 yılında birleşerek kurulan ve İttihat ve Terakki'den esinlenen Hürriyet ve Terakki Kulübü'nün kurulmasıdır. Bu kulübün devamında "Genç Türkiye Partisi" adı verilen ve bir grup doktor ve yerel eşraf ileri gelenlerinin öncülük ettiği siyasî oluşum, 1919 yılında İngiliz yönetimine karşı isyan hazırlığı içinde olduğu gerekçesi ile hapse atılmıştır.

Dikkat çeken ikinci nokta bu durumun iki coğrafya arasındaki ilişkilerde nasıl yön izlediğidir. Aslında tam da bu noktada iki coğrafya arasındaki etkileşim tek taraflı olup, Kıbrıslı Türk toplumunun etkilenen, Jön Türk hareketinin ve devamının ise etkileyen taraf olduğunu söylemek mümkündür. 1902 yılında yapılan ilk Jön Türk Kongresi'ne Kıbrıs'tan da gidenler olduğu bazı kaynaklarda yer alan bilgidir; ancak söz konusu Kongre'ye giden kişilerin orada ne tür bir etkinlik sergilediği konusunda elimizde kesin bilgiler mevcut değildir. Bu nedenle, ancak elimizdeki veriler ışığında genel olarak böyle bir görünüm söz konusudur.

Bunun en önemli nedeni ise, Müslüman Kıbrıslı Türk aydınların hem düşünsel temellerinin Osmanlı'dan beslenmesi ve yüzünün Osmanlı'ya dönük olması hem de Jön Türk hareketinin içinde bulunan kişilerin Kıbrıs'a gelerek burada yaşamasıdır. Zaten genel olarak Kıbrıs Türk toplumu aydınları ile önce Osmanlı daha sonra Türkiye coğrafyası arasındaki ilişkide bu çizgi üzerinde seyir etmiştir. Bunun üzerine bir de adaya kaçarak veya sürgün gelen Osmanlı aydınlarının varlığının eklenmesi, düşünsel temelleri Osmanlı

coğrafyasına endekslenen bir oluşumun temellerini doğurmuştur. Bunu dönemin basın yayın organlarında yer alan padişah ve sistem eleştirilerinde görmek mümkündür (Akgün, 2011:18-19).

Akarçay'ın (2016:392) da vurguladığı şekilde, Osmanlı Türkiye'si ve günümüz Türkiye'sinde de sosyal ve siyasal ilişkilerde, muhatapların aile, akraba, hemşehri, mezhep, cemaat, siyasal parti gibi faktörlerin belirleyici olduğu görülmektedir. Ancak, etkin siyasal katılımın gerçekleşebilmesi için, toplumun evrenselci bir ahlaka sahip olması oldukça önemlidir. Evrenselci ahlakta, bireylerin ahlaki yükümlülükleri kişilerarası ilişkilerin özelliklerine dayanmaktan ziyade, kişisel olmayan (formal) kurallara -hukuk gibi- dayanmaktadır. Böylece bireylerin sosyal ve siyasal ilişkileri muhataplarının kendi grubundan olup olmamasına göre farklılık göstermemektedir. Bu dahi, Osmanlı Anadolu'sunda sosyal bir ortaklığın ve toplumsal iş bölümünün ön plana çıktığı korporatist anlayış hâkimken, 20. yüzyılın başlarında artık siyasal olarak Osmanlı Kıbrıs'ı diye pek de bahsedilemeyecek adada, bireyin kendi çıkar ve özgürlüğün peşinde koştuğu ve bir girişimci olarak bireyin özgür olması gerektiğinin savunulduğu liberalizm anlayışı hâkimdir. Örf ve adetlerin uzantısı ve birleştirici bir unsur olarak ele alınabilecek korporatist anlayışta, olaylar karşısında ortak hareket eden ve ortak bir iradeye sahip olan bireyler, bir organizma ya da sosyal bir bedenin parçası gibidirler.

SONUÇ

Niyazi Berkes, Osmanlı'nın son üçyüz yılından beri düşünce açlığının sancılarını duyan genç Türkiye'yi, hem içeriden hem de -zorunlu olarak- dışarıdan beslemiş, kendini Cumhuriyet devrimlerinin sürekliliğinin sağlanması amacıyla, halka anlatılarak yaşatılmasına adanmış bir düşün insanıdır. Onun yaşama gözlerini açtığı 20. yüzyılın başlarındaki ortam ve tarihsel dönem, ailevi ve çevresel açıdan birçok özel nitelik taşımaktadır. Bu anlamda, Niyazi Berkes'in ailesi Kıbrıs adasında yerleşiktir. O dönemin Kıbrıs'ı, kozmopolit nüfus yapısı ve 1878 Berlin Antlaşması sonrasında özel siyasî statüsü yüzünden, dönemin Osmanlı siyasal idare sisteminin daha esnek uygulandığı bir coğrafyadır. Yine, 1908 Hürriyet Devrimi olarak da nitelenen II. Meşrutiyet'in ilanı, Kıbrıs adasında da büyük bir heyecanla karşılanmıştır. Ayrıca, Niyazi Berkes'in aile ortamı, dönemine göre hayli yüksek bir entelektüel seviyeye ve liberal bir dünya görüşüne sahiptir. Tüm bu faktörler, Niyazi Berkes'in çocukluktan itibaren, emsallerine göre çok daha hızlı bir fikrî olgunluk kazanmasına ve doğuştan gelen hasletleri sayesinde de "toplumsal olan" üzerine düşünsel analizlerinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu bağlamda, Berkes, ömrünün yarıya yakın kısmını Türkiye dışında geçirmesine rağmen, Türkiye'yi ve Türk toplumunu problemleriyle birlikte daima izlemiş, düşünmüş ve irdelemiş; çağdaş bir Atatürk Türkiye'si yaratılması için neler yapılabileceğini detaylı bir biçimde tartışmış; buna karşın hak ettiği ilgiyi gör(e)memiştir. Onun değeri [her zaman olduğu gibi] yabancılar tarafından daha iyi anlaşılmıştır. Örneğin, François Georgeon, Türkiye'nin modernleşme tarihinin Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (1961) ve Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (2013) kitaplarıyla anlaşılabilirliğini belirtmekle, Türk yazarlardan daha fazla Berkes'in kitabına önem atfetmektedir (Akt. Kayalı, 2000:81).

Bununla birlikte, Berkes'in, ülkemizde 1940'lı yıllarda Türk düşüncesine özgün, özgür ve eleştirel bir bakış ve düşünce açısı getirmesine karşın, fikirlerinden korkulduğu için, gerek dönemde, gerekse 1960'lardan sonra yeterince anlaşıl(a)madığını ve hak ettiği değeri göremediğini söylemek mümkündür. Kayalı'nın (2002:95) da vurguladığı gibi, Berkes,

en önemsendiği dönemlerde bile yazdıklarıyla –ironik bir biçimde- ciddiye alınmamıştır. Dolayısıyla, Türk düşünce tarihi ile Niyazi Berkes’in fikriyatı arasındaki bu sorunlu ilişkinin, özellikle Berkes’in hayli detaylı anıları ile birlikte çalışma bağlamında incelenmiş olmasından hareketle, 20. yüzyılın başlarında İngiltere hâkimiyetindeki Osmanlı toprağı Kıbrıs adasında “1908 Devrimi-demokrasi-Kıbrıs Türk toplumu” üçgeninde yaşananların ve bunlar arasındaki etkileşimlerin analizinden varılabilecek tespitler şu şekilde açıklanabilir.

17. yüzyıl sonlarında Batı karşısında alınan yenilgiler ile en azından çağın yakalanabilmesi için başlayan Osmanlı modernleşmesi etkilerinin, geçen yüzyıllar içerisinde Kıbrıs coğrafyasında çok daha farklı ve ileri etkiler yarattığı söylenebilir. Bunun bazı önemli sebepleri bulunmaktadır. Bunların en başında Kıbrıs’ın bir ada olması akla gelmektedir. Ada’nın, böylece hem küçük ölçekli bir yüzölçümüne sahipliğı hem de deniz yoluyla tüm Akdeniz’e ve özellikle de Avrupa’ya açık olması, buralarda 18. yüzyıl sonrasında gelişen ve akli dinin ve geleneğin esaretinden kurtaran felsefi, siyasal, sosyal ve ekonomik akım, fikir ve gelişmelerin ada toplumları üzerinde daha hızlı ve etkili olmasını sağlamıştır. Ayrıca, Ada’da 1571 yılıyla birlikte başlayan Mevlevilik, 1878 yılıyla birlikte başlayan liberal nitelikli İngiliz siyasal görüşleri ve 1908 Hürriyet Devrimi’nin adada yarattığı özgürlük ve liberalizm etkileri, bu anlamda adanın demokratikleşme ve laikleşmesi yolunda önemli sonuçlar doğuran faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Dolayısıyla son sözde söylenebilecek olan, 20. yüzyılın başlarında Kıbrıs’ta, Balkanlar’da görülene benzer şekilde, diğer Osmanlı coğrafyalarından çok daha fazla demokrasi, sekülerlik ve özgürlük anlayış ile tutumunun geliştiğidir. Bu da, ada entelektüellerinin, Mustafa Kemal’in etrafında 20. yüzyıl başlarında liberal-demokratik-laik bir Cumhuriyet rejimine inanan çok az sayıdaki insana örnek teşkil edebilecek nitelikte ne denli fazla sayıda ve önemli bir demokratik durumsal farkındalık ve bilinçle donanmış olduklarını göstermesi açısından ilginçtir.

KAYNAKÇA

- Acehan, A. (2008). Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 12-29.
- Ahmad, F. (1984). Berkes’in Türk Bilimine Katkısı. *Cumhuriyet*, 16 Ağustos, 5.
- Ahmad, F. (1996). *İttihatçılıktan Kemalizme* (F. Berktaş Baltalı, çev.). 3.b. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (1998). Niyazi Berkes (1908-1988): The Education of an Intellectual. (New Introduction by Feroz Ahmad). Niyazi Berkes. *The Development of Secularism in Turkey*. New York: Routledge.
- Ak, G. (2012). Megali İdea, Hissiyat, Önyargı ve Güvensizlik Fenomenleri Bağlamında Türk-Yunan İlişkileri’ne Bir Bakış. U. Keser (Edt.). *Mare Nostrum Adalar Denizi’nden Kıbrıs’a: Akdeniz ve Sorunlar* içinde (s. 314-322). Ankara: AKAUM Yayını.
- Ak, G. (2013). Türk Düşününde Yersiz Yurtsuz Bir Yalnızlık: Niyazi Berkes. *Motif Akademi*, (Dosya: Kıbrıs Özel Sayısı-II), 2, 196-217.
- Ak, G. (2014). Niyazi Berkes Yazını Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 419-486.

Ak, G. (2017). İbn Haldûn'un Asabiyyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım. II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu/18-20 Mayıs 2017, (Tebliğ Tarihi: 18 Mayıs 2017), Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Alanya/Antalya.

Akarçay, P. (2016). Türkiye ve İsveç'te Siyasal Kültürün Siyasal Katılıma Etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 57, 391-403.

Akarçay, P. & Ak, G. (2017). Suriye Kaynaklı Göç Kapsamında Anadolu'da Sivil Toplum Girişimleri: Durum ve Etkiler. *Social Sciences Studies Journal*, 3(4), 340-346. (Doi Number: <http://dx.doi.org/10.26449/sss.40>)

Akdağ, M. (2011). *Yakınçağ Dönemi Avrupa Tarihi*. (S. Kaya Kılıç, edt.). 2.b. Ankara: Berikan Yayınevi.

Akgün, S. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Aydınları ve Jön Türk Hareketi ile Olan İlişkileri (1865- 1918). *History Studies*, 3(3), 1-22.

Akşin, S. (1980). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Akşin, S. (Yay.Yön.). (1992). *Türkiye Tarihi-4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, S. (2007). *Turkey from Empire to Revolutionary Republic: The Emergence of the Turkish Nation from 1789 to the Present*. New York: New York University Press.

Alkan, M.Ö. (Ed.). (2009). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt-1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi. 8.b. İstanbul: İletişim Yayınları.

Andıç, F., Andıç, S. & Koçak, M. (2010). *İbn Haldun-Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceler*. 2.b. Ankara: Kadim Yayınları.

Andıç, F. & Andıç, S. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahatlar*. Ankara: Hitabevi Yayınları.

Avcıoğlu, D. (1974). *Milli Kurtuluş Tarihi (1838'den 1995'e)*,(4 Kitap). İstanbul: İstanbul Matbaası.

Başgöl, A.İ. (Der.). (1993). *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası-Ulusal Kongreler (Cilt-1)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Berkes, N. (1941). Ezbercilik. *Yurt ve Dünya*, Aralık, 2(12), 337-348

Berkes, N. (1969). *Arap Dünyasında İslamiyet Milliyetçilik Sosyalizm*. İstanbul: Köprü Yayınları.

Berkes, N. (1972). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (1. Cilt: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri)*. (Göz.Geç. ve Gen. 2.b.). İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Berkes, N. (1975a). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (2. Cilt: Osmanlı Devletinin Ekonomik Çöküşü)*. (Gen. 2.b.). İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Berkes, N. (1975b). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Berkes, N. (1981). Bir Yüzyıl İçinde Atatürk. A.Ü. *SBF Dergisi*, (Atatürk Özel Sayısı), Ocak-Aralık, 36(1-4), 95-120.

Berkes, N. (1982). Kişisel Anılar. *Atatürk ve Devrimler içinde* (s. 11-27). İstanbul: Adam.

Berkes, N. (1997a). *Unutulan Yıllar*. (R. Sezer, edt). İstanbul: İletişim.

- Berkes, N. (1997b). *Teokrasi ve Laiklik*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (A. Kuyuş, edt.). 19.b. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bozkurt, N. (2005). *Kant, (Fikir Mimarları Dizisi-2)*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cihan, A. (2007). *Osmanlı’da Eğitim*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Coşkun, İ. (1991). *Niyazi Berkes Üzerine*. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, 3(2), 49-86.
- Cumhuriyet* (1935). 23 Temmuz. 23 Temmuz, s.1.
- Cyprus Magazine*. (1937). “Supplement to ‘Great Britain and the East’ Incorporating the Near East and India”. (London, Athens, Alexandria). 04 February.
- Daşcıoğlu, K. (2007). *İşkân, Suç ve Ceza: Osmanlı’da Sürgün*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Demiryürek, M. (2000). Kıbrıs Türk Basını ve Türkiye Hükümetleri I (Osmanlı Dönemi) (1878-1910). A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 7(25-26), 119-134.
- Dinçşahin, Ş. (2010). *A Study on Turkish Modernization and Kemalism: The Life, Times and Thoughts of Niyazi Berkes (Türkiye’de Çağdaşlaşma ve Kemalizm Üzerine Bir Çalışma: Niyazi Berkes’in Hayatı, Dönemi ve Düşünceleri)*. Yayınlanmış doktora tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eloğlu, E. (2011). *Niyazi Berkes’in Eserlerinde Türk Devrimi*. Yüksek lisans tezi. A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Evren, N. (1999). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eğitim*. Ankara: Genç Ofset.
- Fedai, H. (2000). Niyazi Berkes’in Kıbrıs Günleri Üzerine Bazı Değınmeler. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.).*İz Birakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999*. Gazimağusa, KKTC: DAÜ KAM Yayınları.
- Goloğlu, M. (1973). *Halifelik: Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?*. Ankara: Goloğlu Yayınları.
- Hakkı Bey, İ. (2005). Muhtasar Kıbrıs Coğrafyası. (H. Fedai, çev.). *Kıbrıs Türk Kültürü Makaleler-1*. Lefkoşa: SAMTAY Vakfı.
- Jaeschke, G. (1939). *Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi*, Cilt I-II (1918–1930). (N.R. Aksu, çev.). İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Kahraman, H.B. (2010). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi - II (1920-1960)*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kansu, A. (1995). *1908 Devrimi-Elusive Transformation: The Revolution of 1908 in Turkey*. çev. Ayda Erbal. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karal, E.Z. (1944). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944)*. İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Karpat, K.H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (2000). Niyazi Berkes ya da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entelektüelin Portresi. *Doğu Batı*, 12, 72-85.
- Kayalı, K. (2002). *Türk Kültür Dünyasından Portreler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılınç, S. (Der.). (2009). *Atatürk’ten İnsanlığa Yol Gösteren Sözler*. 2.b. İstanbul: Truva Yayınları.

- Koçer, H.A. (1974). *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*. 2.b. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları.
- Laçiner, Ö. (Ed.). (2009). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt-9: Dönemler ve Zihniyetler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (1961). *The Emergence of Modern Turkey* [Modern Türkiye’nin Doğuşu]. New York: Oxford University Press.
- Mardin, Ş. (1977). Laiklik İdeali ve Gerçekler. *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları: 1923-1938* içinde (s. 381-385). İstanbul: Murat Matbaacılık.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (M. Türköne, F. Unan ve İ. Erdoğan, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2009). Yeni Osmanlı Düşüncesi. (M.Ö. Alkan, ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt-1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi. 8.b. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ömeroğlu, A. (1996). *Demokratikleşme Sürecinde Halifelik Sorunu*. İstanbul: Pul Yayınları.
- Özer, İ. (1993). Niyazi Berkes. (E. Kongar, ed.). *Türk Toplum Bilimcileri-1* içinde (s. 237-278). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özkan, E. (2008). *Bir Düşün Adamı Olarak Niyazi Berkes*. Yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi SBE Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Sivas.
- Palmer, A. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu - Son Üçyüz Yıl: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*. (B. Çorakçı Dişbudak, çev.). 5.b. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Selek, S. (1965). *Milli Mücadele: Anadolu İhtilali (Cilt I ve II)*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Somel, S.A. (2010). *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi 1839-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanyol, C. (1993). Boran’ın Ahlaki Kişiliği ve Niyazi Berkes. (A. Akay, ed.). *Toplumbilim*, 2, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Tolgay, A. (2007). Kıbrıs Sürgünü Yirmisekiz Çelebi Mehmet... *Kıbrıs Gazetesi*. 25 Haziran. (<http://www.kibrisgazetesi.com/printa.php?col=78&art=6106>) (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).
- Toplum ve Bilim*. (1989). Macit Gökberk ile Söyleşi. *Toplum ve Bilim*, 45, 5-13.
- Toynbee, A.J. (1947). *A Study of History*, VI. Cilt. London: Oxford University Press.
- Tunaya, T.Z. (1952). *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Tunaya, T.Z. (2009). *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uluğ, N.H. (1975). *Halifeliğin Sonu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vâ-Nû, M. (t.y.). Niyazi Berkes. *Bir Dönemin Tanıklığı*. 2.b. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Yakuboğlu, K. (2006). *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Yalçın, A. (1989). Ölümünün Ardından: Niyazi Berkes. *Yeni Forum*, Ocak, 10(224), 48.

Yalçın, Ş. (Yay.Haz.) (1995). *Şiar'ın Defteri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yorgancıoğlu, O.M. (2000). Prof. Dr. Niyazi Berkes Üzerine Bir Değerlendirme 1908-1988. (İ. Bozkurt, edt.) *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999*. Gazi Mağusa, KKTC: DAÜ KAM Yayınları.

Yücel, H.-Â. (1957). *Kıbrıs Mektupları*. Ankara: TTK Basımevi.